

Плевенски исторически четения

Pleven Historical Readings

Регионален исторически музей – Плевен
Regional Historical Museum – Pleven

Издание Publication	Конфликти и разбирателства в историята Conflicts and understandings in history
Том / година Volume / year	IV / 2025
Издател / държава Publisher / country	Регионален исторически музей – Плевен, България Regional Historical Museum – Pleven, Bulgaria
Автор(и) Author(s)	Поликсения Петрова Polikseniya Petrova
Институция Affiliation	Исторически музей – Балчик Historical Museum – Balchik
Заглавие Title	АРМИЯТА КАТО ВАЖЕН ФАКТОР В ПОЛИТИЧЕСКИЯ ЖИВОТ НА СТРАНАТА. БЪЛГАРСКОТО ВОЕННО – СЪДЕБНО ВЕДОМСТВО В НАВЕЧЕРИЕТО НА БАЛКАНСКИТЕ ВОЙНИ (1912 – 1913). THE ARMY AS AN IMPORTANT FACTOR IN THE POLITICAL LIFE OF THE COUNTRY. THE BULGARIAN MILITARY – JUDICIAL OFFICE ON THE EVE OF THE BALKAN WARS (1912 – 1913).
Страници Pages	252–264
Постоянен адрес Permanent URL	https://plevenhistoricalreadings.eu/articles/phr-4-252/

АРМИЯТА КАТО ВАЖЕН ФАКТОР В ПОЛИТИЧЕСКИЯ ЖИВОТ НА СТРАНАТА. БЪЛГАРСКОТО ВОЕННО – СЪДЕБНО ВЕДОМСТВО В НАВЕЧЕРИЕТО НА БАЛКАНСКИТЕ ВОЙНИ (1912 – 1913).

Поликсения Петрова
Исторически музей – Балчик

Резюме: Настоящата публикация има за цел да проследи правата и задълженията на българската армия в институционалното и законово изграждане на държавата в периода от освободението до навечерието на Първата балканска война. Разглежда армията, като важен фактор в политическия живот на страната по това време. Акцентира върху развитието на Военно-съдебната част и създаването на законови рамки, които да гарантират държавните и човешки права на населението. Обхваща приемането и промените, които настъпват във Военно-наказателния и Военно-съдебния закон в разглеждания период.

Ключови думи: армия; Военно-съдебно ведомство; Военно-наказателен закон; Балканска война; военни дела.

Освен като гарант на обществения ред и сигурност армията може да се прояви и като техен най-опасен и могъщ разрушител. Ето защо тя не трябва да има собствена политическа воля, тъй като в противен случай може да насочи своя огромен потенциал срещу самата държава. За да се елиминира тази възможност армията трябва да бъде напълно подчинена на държавата. Това се постига чрез военна дисциплина и военна йерархия основани на принципа на едноличната заповедна воля. Управлението и контрола върху армията в конституционните държави се поделят между държавния глава, изпълнителната и законодателната власт. Върховен главнокомандващ е монархът или президентът. Военният министър е част от всеки кабинет, следователно носи

отговорност не само пред държавния глава, но и пред Конституцията и законите, а Парламентът определя законовата рамка и финансовите средства за развитието на армията. Тази сложна система цели да елиминира възможността за намесата ѝ в политиката.

С постепенното институционално и законово изграждане на държавата се регламентират правата и задълженията на армията. За да се ограничи намесата ѝ в политическия живот се забранява военните да бъдат избирани за депутати, но това не отнема правото им за гласуване. Промяна настъпва през 1880 г. чрез първия избиращ закон, който категорично забранява на лицата, намиращи се на действителна военна служба да избират и да бъдат избирани – членове 1^{-ви} и 28^{-ми}.¹ Недопускането на военните до участие в избиращия процес е световна практика, която още с първия избиращ закон е приложена и у нас и ще се запази до 1945 г. Изострянето на партийно-политическата борба и липсата на политическа традиция и култура ще поставят армията като ключов фактор за въвеждане на контрол в държавата. В следващ етап от развитието на Княжество България армията ще стане инструмент за преустройство на държавния механизъм и формата на управление. Поради огромната ѝ намеса в политическия живот на страната през 1886 – 1887 г. и срещу опита на чужди и вътрешни сили да използват войската като средство за постигане на преследваните от тях политически цели, управляващите противопоставят един познат, краен самозащитен механизъм – обявяване на военно положение, създаване на военнополови съдилища и войсково формиране, превъзхождащо силите и средствата на замесените в бунта войски. Със своята безпощадност те целят да прекъснат зараждането на каквато и да е нова идея за използване на войската за антидържавни цели.

В началото на Руско-турската война с навлизането на императорските войски на българска територия, руската армия поема контрола върху реда и сигурността в освободените земи чрез въвеждането на военно положение. Още в самото начало са регламентирани правилата за запазване на обществения ред и вътрешна сигурност. На 1 юни 1877 г. главнокомандващият на Действащата армия (ДА) издава прокламация до жителите на областите заемани от руските войски и до всички лица непринадлежащи към войската. В нея се обявява, че за извършените от тях престъпления и постъпки по време на войната те ще бъдат съдени от Общите углавни съдилища с изключение на престъп-

¹ Янчев, В. Армия, обществен ред и вътрешна сигурност. Българският опит 1878 – 1912 г., с. 9.

ленията, които подлежат на разглеждане от полеви военен съд, който ще прилага руските закони за военно време. Тези престъпления са: бунт, неподчинение, шпионаж, повреждане или унищожаване на продоволствия, убийство, изнасилвания, разбойничество, грабеж и др. На военен съд подлежат и лица, които извършват престъпления заедно с военнослужещите. На 4 юни 1877 г. със заповед на главнокомандващия се учредяват военнополовите съдилища в България. От начало те са две – при Свищовска и Търновска губерния, а през март 1878 г. се учредяват в Пловдив и София. Тяхната дейност се ръководи от временни правила за полевите военни съдилища в България. С края на войната и изтеглянето на руските войски делата на военните съдилища се прехвърлят на гражданските. Българската армия е създадена не като редовна, а като местна. Обучението и правораздаването в нея се извършват по руски устава, правилници, инструкции и закони. В началото на 1879 г. все още всички командни длъжности в армията се заемат от руски офицери. За да се постигне успешно финализиране на окупационната дейност те трябва да бъдат заменени с български. Това налага интензивна подготовка на офицери в Софийското военно училище. След обучението на първия випуск техният брой нараства, но висшите управленски и командни длъжности в армията на Княжеството остават поверени на руските офицери, а българските заемат нисшите командни постове.

В стремежа да подсигури своето стратегическо присъствие на Балканите, руското правителство пренебрегва важността на българските национални, а оттам и военни интереси и недоизяснява правомощията на българския княз, а тези неточности пораждат силни противоречия и през 1886 г. руско-българските отношения са прекратени. Тогава България стартира своя концепция за същността и предназначението на армията, в която важно място заема българския военен и юридически елит.

Сред личностите, имащи най-голям принос за теоретичното и практическо изграждане на българска концепция за същността и предназначението на войската в периода до войните е Георги Агура – дългогодишен началник на Военно-съдебната част и преподавател във Военното училище. Първия си курс по военно-уголовно право той издава през 1887 г. и допълва през 1889 г. В него той разглежда връзката между държава, власт и армия. Според Агура целта на управляващото звено, действайки върху закона, е да създаде ред в държавата, опазвайки правата на всички нейни граждани. За да се избегнат конфликти от различно естество властта си служи с полиция, съд, дипломация. Кога-

то тези средства не са достатъчни за запазване безопасността на държавата последната се нуждае от намесата на войската². Необходимостта и значението на въоръжената сила в държавата от юридическа гледна точка са разгледани и от Д. Петров в студия, публикувана през 1904 г. в списание „Военен журнал“. Той определя войската като орган на изпълнителната власт, необходим и полезен, както другите органи на административната и съдебната власт. Тези възгледи се споделят и от Д. Хаджидимиев, чието мнение е, че войската служи за запазване целостта и независимостта на държавата и съдейства за нейната външна политика³.

През 1891 г. се приема първия Закон за устройството на въоръжените сили на Българското княжество. Целта на закона е да създаде система за военно устройство, която да бъде съобразена с политическото и икономическо положение на Княжеството. Едва в Дисциплинарния устав от 1915 г., седем години след постигане на българската независимост, концепцията за предназначението на войската се променя. Според него функциите ѝ са трансформирани в защита самостоятелността и независимостта на държавата от външните ѝ врагове на първо място в употребата ѝ за достигане и разрешаване на исторически задачи и идеали, за поддържане авторитета на закона и установените от него власти и учреждения⁴.

С постепенното институционално изграждане на Княжество България се налага и създаването на законови рамки, на чиято основа трябва да бъдат защитени държавните и човешки права. В края на 1887 г. е приет новият български Военно-наказателен закон (ВНЗ)⁵ Две години по-късно е приет Военно-съдебния закон (ВСЗ)⁶. Той разглежда отклонения от общите правила свързани с възможността да бъдат сформирани специални съдилища, когато военнослужещи извършат изключително тежки държавни престъпления. Тези дела се разглеждат или от обикновен военен съд съставен на общо основание или от особен военен съд, състоящ се от председател назначаван със съгласието на княза от членове на Главния военен съд и от двама щаб офицери избрани от военния министър. След приключване на разследването по такова дело, то се предоставя на военния министър, който съгласува с княза дали делото да бъде прекратено, предадено на

² Агура, Г. В. Военно-уголовно право. Ч. I Материални закони. С., 1887, с. 6 – 12 – В. Изд. от 1889, с. 11 – 17.

³ Хаджидимиев, Д. П., Политическите права на военнослужещите. Шумен, 1911 г., с. 7, 32 – 33.

⁴ Дисциплинарен устав на българската войска, С., 1915, с. 3.

⁵ Държавен вестник, бр. 14 от 6 февруари 1888 г.

⁶ Държавен вестник, бр. 74, от 7 април 1890 г.

обикновен или особен съд. Всички присъди по тези престъпления се предават за мнение на княза преди да влязат в изпълнение. Ако военнослужещ е извършил държавно престъпление заедно с граждански лица, което не се отнася до нарушаване на законите и дисциплината в армията той може да бъде съден от граждански съд, но към състава на този съд по избор на княза се присъединява един от членовете на Главния военен съд.

Военно-наказателният закон разглежда два вида престъпления и наказания – свързани с военната служба и тези по време на война и в местностите обявени във военно положение. Държавните престъпления свързани с външната и вътрешна сигурност в мирно време са разгледани в Отоманския наказателен закон, който остава в сила и след освобождението. По отношение на външната сигурност такива са: въоръжено действие в съдружие с неприятелите на държавата (чл. 48), подбуждане на чужда държава към неприятелски постъпки или война (чл. 49), подпомагане на чуждо военно нахлуване (чл. 50), предаване на тайни сведения и шпионство (чл. 51 – 53). Първите три престъпления се наказват със смърт. По отношение на вътрешната сигурност, т.е. престъпления, насочени срещу правителството и установения държавен ред със смърт се наказва всеки, който подбужда към въстание с оръжие в ръка против правителството – чл. 55. Смъртно наказание се предвижда и в чл. 56 за този, който въоръжава жителите на държавата и ги подбужда към междоусобна война, грабеж, обир, опустошение на градове и села или убийство, отново независимо дали смущенията са извършени или е имало само начало на извършването – чл. 56. Членове 59 и 60 предвиждат смъртно наказание или вечни окови за всяко военно или гражданско лице, което откаже да се подчини или възпрепятства изпълнението на правителствена заповед. Смъртно наказание е предвидено за всеки, който умишлено запали или събори държавни здания или складове, както и за главатарите на въоръжени разбойнически чети образувани с цел да грабят и обират правителствени имоти и пари. Подбудителите на престъпления срещу вътрешната сигурност на държавата се наказват като действителни дейци на престъплението, а ако няма последствия от техните подбуждания – на вечно заточение.

Рамката на държавното устройство на законодателната, изпълнителната и съдебна власт се дава от Конституцията на България. Тя трябва да гарантира свобода на личността, неприкосновеност, равенство, свобода на труда. Според чл. 73 никой не може да бъде наказан, т.е. лишен от свобода, имот или живот без присъда от редовен съд добила законна сила. Според чл. 75 на

никой не може да се наложи наказание, което не е установено от законите. Според Конституцията за главнокомандващ на българската войска както в мирно, така и във военно време е определен монарха на страната. От негово име се издават всички присъди, имайки право и да помилва. Князът не носи никаква гражданска и наказателна отговорност за делата си. Той има законодателна инициатива и правото на окончателно вето за гласуваните от Парламента закони.

В периода след Съединението (1885 г.), след няколкогодишно самостоятелно съществуване на държавата и на армията, сред наличие на собствени юридически кадри запознати с правните норми на новото време, се проявява необходимостта от въвеждане на цялостно законодателство, което да замени съществуващите още от турско време и от Временното руско управление закони.

С цел да се усъвършенства действащия от 1879 г. Войнски устав за наказанията и да се съгласува с общите углавни закони на 12 декември 1887 г. Народното събрание приема цялостен Военно-наказателен закон⁷. Два члена от закона предизвикват остра дискусия – чл. 104 и 105. Техните постановления дават право на главнокомандващия и на лицата, които се ползват с равна на него власт по време на война във военно или обсадно положение да усилват временно строгостта на наказанията – чл. 104, а при военни обстоятелства или във време на „смущения за общата безопасност“ да вземат предпазни мерки и да определят наказания за нарушаването им – чл. 105. Срещу тези постановления остро възразяват депутатите Н. Шивачов и Д. Греков. Според тях тези членове противоречат на Конституцията, която дава извънредни правомощия само на княза и на Министерския съвет по чл. 47. Създава се и възможност за безконтролна власт, за произволни наказания и изменение на законите. Не е ясно какво по-тежко наказание от смърт може да наложи главнокомандващият или комендантът на обсадена крепост. Цитираните членове не посочват за какви престъпления могат да се увеличават наказанията, а това както и най-общото определение „обществени смущения“ дава възможност за произвол и политически злоупотреби. Греков предлага тези членове да се запазят само във време на война и по отношение на военните лица. За гражданските лица за военно положение в мирно време даването на такива права е вредно. Докладчикът на закона – главният военен прокурор Г. Агура се оказва в доста затруднено положение. Единствените доводи,

⁷ Държавен вестник, № 14, 6 февруари 1888 г.

които привежда в защита на така предложените постановления са, че ги има и в други държави и те се отнасят главно за шпионите и предателите, независимо дали са военни и цивилни. Според правосъдния министър д-р К. Стоилов законът точно определя лицата, които имат право да увеличават и налагат наказания както и обстоятелствата допускащи това. Той изхожда от това, че са отговорни хора, които не биха злоупотребили с дадените им права. Според него гаранция против злоупотребите е, че и военните закони са основани на Конституцията, а военните министри носят отговорност пред Народното събрание. Тези аргументи, макар и абстрактни, се оказват решаващи и никой не гласува против приемането на чл. 104. По чл. 105 има възражения – породени от неяснотата на мерките, които могат да се вземат. Той не посочва ясно какви са мерките, които могат да се вземат. Те са парирани от министър-председателя Стефан Стамболов. Според него става дума за полицейски мерки, които не се отнасят до частния живот на гражданите⁸.

Тези членове, макар и да се разминават с основния закон, са в сила цели осем години. На 31 октомври 1888 г. е внесен за разглеждане проект за изменение и допълнение на Военно-съдебния устав, който вече трябва да носи името Военно-съдебен закон⁹. Законът е приет на 7 декември 1889 г. Членове 150 и 999 от него повтарят вече приетата норма, че лицата от гражданското ведомство освен в случаите по смесената подсъдност (за престъпления извършени заедно с военни лица) се предават и съдят от военни съдилища само в местата, които са обявени във военно положение и то само за престъпления, които изрично са изброени в издадения по този случай височайши указ¹⁰. Отдел III от закона разглежда отклоненията от общия ред на военноуглавното съдопроизводство по „държавните престъпления“ и по делата от смесена военна и гражданска подсъдност. Правилата в основата са същите като тези от 1879 г. Изключение прави състава на особения военен съд, който се състои от председател назначен с разрешение на княза между членовете на Главния военнокасационен съд и от четири щаб-офицери избрани от военния министър. Присъдите на тези дела се постановяват на общо основание и могат да бъдат отменени по касационен ред. Ако извършените от военнослужещи и граждански лица държавни престъпления не са свързани с нарушаване на реда и дисциплината в армията делата се предават в общоуглавните съдилища. Граждански лица

⁸ Стенографски дневници на 5 ОНС, кн. 5, с. 499 – 507.

⁹ Стенографски дневници на 5 ОНС, кн. 1, с. 41, 76.

¹⁰ Държавен вестник, № 74, 7 април 1890 г.

се съдят от постоянен или временен военен съд ако са извършили престъпление заедно с военни лица, нарушаващи законите на дисциплината и военната служба. Двата закона остават в сила, макар и променени до 1937 г.

В началото на 1896 г. Народното събрание окончателно приема първия български Наказателен закон, който заменя отоманския. Законът определя като най-тежки престъпления срещу държавата измяната и предателството, престъпления свързани с вътрешната и външна сигурност, престъпления против достойнството на държавния глава и против изборителното право. Специални части от закона се отделят на престъпленията против властта – въстание или бунт, явно насилие, явно непокорство както и на престъпленията против носенето на военната тежоба и против държавната въоръжена сила. Определени са престъпленията и наказанията конкретно против обществения ред. Това са: подбуждане към извършване на престъпления и непокорство спрямо закона, и законовите правила и разпореждания, подбуждане на вражда и омраза към отделни вероизповедания, подбуждане към нападение срещу държавния глава и държавния строй, целостта и единството на държавата. Отделно законът разграничава и разглежда нарушенията против държавната безопасност, обществен ред и спокойствие¹¹. Новият закон ограничава до някаква степен произволни действия на властта. На 4 април 1897 г. е утвърден и Законът за наказателното съдопроизводство. Това е първия невоенен закон, който допуска възможността лица от гражданското ведомство да бъдат предавани на военен съд¹².

На 8 юни 1900 г. княз Фердинанд утвърждава с указ предложения от министрите на вътрешните работи и на войната Временен правилник за службата през време на военно положение. Според чл. 1 на правилника във военно положение се считат ония места, в които е обявено подобно във височайш указ. Следващият член разкрива същността на военното положение – поемането на отговорността за обществения ред от войската. В местностите, в които е обявено военно положение, поддържането на реда и тишината се възлага върху военните власти, които в това отношение имат в пълното си разпореждане и местната полиция. В местностите, обявени във военно положение, гражданските лица се съдят от полеви военни съдилища само за онези престъпления, които изрично са изброени в издадения по този случай указ на княза. Учредяването на военнополовите съдилища става от княза с доклад от военния министър. За откриване-

¹¹ Държавен вестник, № 40, 21 февруари 1896.

¹² Държавен вестник, № 77, 7 април 1897 г.

то на виновниците по тези престъпления и за разследване на делата, военните и подчинените им полицейски чинове действат според съществуващите закони. За всяко произшествие военните власти съобщават на военните полеви прокурори, които за престъпления подсъдни на полевите военни съдилища освен правата предвидени от Военносъдебния закон получават и правата предвидени за гражданските прокурори в закона за углавното съдопроизводство. Разследванията по делата се правят от граждански следователи под наблюдението на полевия военен прокурор, а всички други престъпления и нарушения извършени от граждански лица остават във властта на гражданските съдебни власти и полицията, които действат самостоятелно и без никаква намеса от страна на военните власти. За споменатите в указа престъпления гражданските лица се предават на съда от военното началство. При разглеждане на делата полевите съдилища се ръководят от правилата изложени в отдел 4^{-ти} на Военносъдебния закон. Присъдите на тези съдилища се утвърждават от княза. Военното положение се вдига с височайши указ. Висящите дела от полевите военни съдилища и военните прокурори се изпращат на гражданските съдебни власти¹³. Този правилник е първи по рода си след освободението, който регламентира статута на военното положение, ролята и задачите при неговото осъществяване. За разлика от 1886 г. сега се подчертава ролята на армията, която не съдейства, а отговаря за предотвратяването на смутовете. До този момент военното положение се свързва само с полевите военни съдилища, но те действат след като причинителите на дадено престъпление са заловени. Основните положения в правилника са, че при военно положение войската действа самостоятелно за избягване или потушаване на размирици, а гражданските лица извършили престъпление ще бъдат съдени от полеви военен съд. По този начин е възприет френския модел на военно положение.

През януари 1911 г. в последната сесия на 14^{-то} ОНС министър-председателят внася законопроект за изменение на Конституцията. В този законопроект се предлага към чл. 13, който постановява: „съдебната власт принадлежи на съдебните места и лица“, да се добави параграф забраняващ всякакви изключителни съдилища и комисии. Също така да се измени чл. 72 и със закон да се уреди състава, подсъдността и устройството на военните съдилища. Предложение за изменение има и на чл. 76 поради неговата неопределеност и възможности за ограничаване на граж-

¹³ Държавен вестник, № 122, 9 юни 1900 г.

данските и политическите свободи в България, въвеждането на военно положение и действието на военнополови съдилища. Тези предложения се преценяват като прекалено радикални. Във внесените на второ четене и одобрени от депутатите предложения настъпват съществени корекции. На чл. 72 е предадена следната редакция – военните съдилища съдят военни лица, които са на действителна служба само „по работи криминални от военен характер“. Отпада добавката към чл. 13, но е включена в чл. 73, съществено променена. В нея се посочва: „не могат да се създават изключителни съдилища или комисии по никакъв предлог или под каквото и да е наименование освен във военно време или когато било страната, било част от нея се обяви във военно положение, съгласно с особен за това закон“. С този текст демократите предлагат да бъде въведена практиката съществуваща в Испания, Португалия и Сърбия, където военното положение е фиксирано в специален закон. Със защитата на промените се заема министър председателя А. Малинов. Той изтъква две основни предимства – премахва се практиката за действие на военни съдилища без обявено военно положение и военното положение ще се обявява не с министерско постановление, а със закон.

В направените предложения като положителен елемент може да се посочи, че военното положение излиза от нелегалност и става конституционен факт. Неговата основна характеристика е действието на военнополовите съдилища. На практика предложението на комисията възстановява чл. 76 и то в един влошен вариант, тъй като по първоначалния конституционен текст изпълнителната власт може да посяга само на неприкосновеността на личността и жилището, а сега се създават възможности за ограничаване на всички политически и граждански права.

На 16 март 1911 г. правителството на Демократическата партия е свалено. Новото коалиционно правителство от Народната и Прогресивнолибералната партия приема компромисен вариант между първоначалното предложение на Малиновия кабинет и това на комисията от 14 ОНС. То гласи: „Един особен закон ще определи кои криминални работи извършени от военни лица на действителна служба се съдят от военни съдилища и кои от общите съдилища.“¹⁴ Комисията внася две съществени изменения в чл. 73. Първото посочва точно условията, при които се обявява военно положение, а второто фиксира начина за неговото обявяване.

На 17 септември 1912 г. с указ № 5 цар Фердинанд обявява об-

¹⁴ Янчев, В. Армия, обществен ред и вътрешна сигурност. Българският опит 1878 – 1912 г.

ща мобилизация на въоръжените сили в Царството. С указ № 6 е обявено военно положение. На същата дата на 17 септември е издаден и указ, който постановява всички военни съдилища да се преименуват в полеви военни съдилища. При разглеждането на делата те трябва да се ръководят от раздел 4-ти на Военно-съдебния закон и да прилагат наказания предвидени от Военно-наказателния за военно време. Съгласно чл. 52 от Закона за углавното съдопроизводство и чл. 150, 999 от Военно-съдебния закон и чл. 247 от Военно-наказателния закон действието на военни полевите съдилища се разпростира и върху гражданските лица обвинени в следните престъпления: измяна, предателство, насилствени действия и оскърбление против държавния глава, престъпления против властта, против изпълнението на военна служба и против държавната военна сила, престъпления против общественния ред, за разврат, лишаване от живот, телесна повреда, кражба, грабеж, повреждане на имот, за общоопасни престъпления и престъпленията на анархистите. За тези престъпления гражданските лица се предават на полевите военни съдилища от военните началници и комендантите. Указът определя и района на трите полеви военни съдилища – Софийски, Пловдивски и Русенски. Присъдите на тези съдилища се потвърждават или отменят от царя¹⁵. За одобряването на тези укази по силата на Конституцията е свикана извънредна сесия на XV ОНС. Народните представители одобряват обявяването на военно положение съгласно чл. 73 от Конституцията. Гласувано е изменение на Военнонаказателния закон. Според променения чл. 30 полевите военни съдилища се състоят от един председател и двама члена. Според чл. 32 членовете на полевите военни съдилища се назначават от началник щаба на действащата армия – двама офицери без разлика на чин и служебно положение, а в полските полеви военни съдилища – двама офицери по разпореждане командващите на отделните армии. При съденето на офицери се съблюдава правилото председателят и членовете на военнополовия съд да бъдат по-старши по чин или производство от подсъдимия, а при съденето на граждански лица – председателят и по възможност един от членовете да бъдат с юридическо образование.

На 27 септември 1912 г. е публикуван нов Временен правилник за службата по време на военно положение. В него отпада текстът, според който местата обявени във военно положение се разпределят на райони със заповед на военното ведомство. Претърсвания по домовете се разрешават само за граждани,

¹⁵ Държавен вестник, № 210, 17 септември 1912 г.

прозрени в престъпни намерения. Уточнени са функциите на военните прокурори и следователите, които освен граждански могат да бъдат и военни лица¹⁶.

На кратко така изглежда трансформацията на Военно-съдебната част и промените на законите от Освобождението (1878 г.) до Балканската война (1912 г.) Формирането и развитието на военноправната система е продължителен процес, който обхваща предимно последните две десетилетия на XIX в. Всяка форма на държавно управление се изяснява в условията на определен политически режим. Под режим обикновено се разбира съвкупността от методите и средствата при осъществяване на държавната власт. Замяната на завареното законодателство е обективна необходимост и основна задача пред законодателя, който трябва да създаде и подобри националната военноправна система. Конституцията си остава юридическата основа, върху която се изгражда националната правна система. През разгледания период (1878 – 1912 г.) българските законотворци успяват да заменят ВСУ и ВУН, издадени от монархическа държава, със закони подчинени на Търновската конституция. Те успяват да регламентират в правно отношение военното положение – механизъм, използван от княжеската институция за налагане на власт. В продължение на десетки години работа върху устройството на военните съдилища, с промяна на редица закони българските законотворци успяват да поставят правни рамки на военните съдилища. В основата им е вграден опита на военните юристи предимно по прилагането на военно положение. Те съумяват да наложат юридическия елемент в състава на военните съдилища и макар да не са напълно извън влиянието на политическата целесъобразност, да изградят една конструкция, адекватна на тогавашния армейски организъм.

**THE ARMY AS AN IMPORTANT FACTOR
IN THE POLITICAL LIFE OF THE COUNTRY.
THE BULGARIAN MILITARY – JUDICIAL OFFICE
ON THE EVE OF THE BALKAN WARS (1912 – 1913).**

Polikseniya Petrova
Historical Museum – Balchik

Abstract: The purpose of this publication is to trace the rights and obligations of the Bulgarian army in the institutional and legal construction of the state in the period from the liberation to the eve of the First Balkan War. Considers the army as an important factor in the political life of the country at that time. Emphasizes the development of the Military Court and the creation of legal frameworks to guarantee the state and human rights of the population. Covers the enactment and changes that occurred in the Military Penal Code and the Military Judicial Code during the period under review.

Keywords: army; Military Judicial Department; Military Criminal Law; Balkan War; military.

Поликсения Петрова
Исторически музей – Балчик
Балчик, ул. „Димитър Желев“ № 2
E-mail: polikseniyapetrova13@gmail.com